

K-J Hansson: Psalm och samhälle
Föredrag vid Leitourgia-konferens, Åkersberga 5.11.2009
(25 aug 10)

Jag lyssnade häromdagen på en morgonandakt i radion. Andakten råkade handla om det problem som på senare år har fått allt större uppmärksamhet: våld inom familjen. Finländarna ligger i topp i Europa när det gäller familjevåld.

Talaren berörde svårigheten att våga tala om ämnet. Också när man misstänker att det inte står rätt till. Hon belyste situationen med ett exempel – kanske fiktivt. En kvinna dök ibland upp på jobbet med blåmärken i ansiktet och på armarna. På frågan om vad som hänt kunde hon svara: Jag snubblade på dammsugaren. Eller: Jag var ouppmärksam och stötte mot en öppen skåpdörr. Hon hade så gärna velat berätta, åtminstone för någon, hur det var. Men hon vågade inte. En nära bekant hade sina misstankar. Men inte heller hon ville fråga. Det var för känsligt. Och båda gick omkring med samma tysta bön: Gud, hjälp mig att våga.

Det var en berörande andakt. Den mynnade ut i ett – vad vi kunde kalla – lyckligt slut. En dag kunde den andra inte längre hålla tillbaka: ”Slår han dig?” Då brast fördämningen. Orden flödade. Samtalet öppnades. Det blev början till en vändning för den misshandlade. Och båda kvinnorna fylldes av en tacksam känsla: Tack, Gud, för att jag vågade.

Våra radioandakter avslutas i regel med en psalm, med sång eller musik som ska avrunda eller sammanfatta innehållet. Jag undrade vad som skulle komma. Finns det överhuvudtaget någon andlig sång som platsar här? Utan att det känns ytligt och platt? Utan att det blir en sorts religiös antiklimax? Jag återkommer senare till frågan.

Exemplet är tillspetsat men får tjäna som utgångspunkt för vårt ämne *Psalm och samhälle*. Grundfrågan är hur psalmen kan tänkas anknyta till folks vardag, till det som pågår i dagens samhälle? Fungerar den också utanför den religiösa sfären? Vilken plats har psalmen överhuvudtaget i folks medvetande?

Psalm och samhälle

När jag blev inbjuden att medverka i konferensen slängde jag spontant ur mig rubriken *Psalm och samhälle*. Men när jag började fundera på ämnet märkte jag att jag hade varit nonchalant. Vad ska räknas som psalm? Vad menar vi med samhälle?

Begreppet psalm är numera inte entydigt. Jag tänkte bara snabbt att *en psalm är en sång som ingår i den officiella psalmboken och/eller dess tillägg*. Men det är alldeles för begränsat. Det finns många olika slag av sång som i dag kallas psalm. Vi har fått mängder av nya psalmer sedan de senaste psalmböckerna antogs i Norge, Finland och Sverige i mitten av 1980-talet och i Danmark år 2000. Det blir allt vanligare med sånger som plockas upp från nätet och projiceras på kyrkväggen eller filmduken. Vi har i dag ett urval av psalmer som ingen kan överblicka. Så här står jag med min psalm.

Också begreppet samhälle är diffust. Vi talar bekymmerslöst om samhället si eller så och associerar till olika fenomen i vår omgivning – utan att riktigt veta vad vi menar. Jag tänkte mig *samhället som den kulturella och sociala miljö som vi lever i, det mångfassetterade myllret av olika grupperingar, värderingar och sätt att vara*. Men det är mer komplicerat. Kyrkan med sin psalmsång är också en del av samhället.

Frågan jag ställer är vilken plats psalmen kan tänkas ha i vår nordiska kulturella och sociala miljö, i det samhälle som tycks bli alltmer sekulariserat, fjärrat från kyrka och traditionell kristen tro. Men samtidigt finns ju här en motsatt trend: ett rätt öppet intresse för livsfrågor och en dold religiositet som lever sitt liv utanför kyrkans väggar. Sociologerna talar om en privatreligiositet. Hur passar psalmen in här? Vilka signaler ger psalmsången i detta samhälle?

Dejlig – en nordisk undersökning

Jag ska börja med en titt i backspegeln. För drygt tio år sedan genomförde NordHymn, den organisation som forskar kring psalmsång i Norden, en brett upplagd undersökning. Vi ville veta vilken plats psalmerna har bland människor i de nordiska länderna. Ungefär 6000 formulär sändes till statistiskt utvalda personer i åldern 18 till 75 år. De skulle svara på frågor som: Är du intresserad av psalmer? Brukar du sjunga psalmer? Vilka psalmer tycker du om? Osv. Svaren överraskade. Det som överraskade var den positiva inställning som folk tycktes ha till psalmer. Nästan varannan menade att det var viktigt att både själv sjunga och höra andra sjunga psalmer. Resultatet finns publicerat i en bok (2001) med titeln *Dejlig er jorden*.

Brukar du delta i psalmsång var en fråga? Varannan svensk och norrman/norsk kvinna säger att de i regel sjunger med i psalmer när möjlighet ges – och hela 75 % av danskarna. Minst aktiva är islänningarna (31 %) och finnarna (38%). Som helhet sjunger kvinnor betydligt flitigare än män.

En annan fråga gällde psalmkunskap. Den är ganska lika i de olika länderna. En av fyra svenskar känner inte till en enda psalm. I övriga länder uppger något färre att man inte kan någon psalm. När det gäller att kunna minst 10 psalmer ligger danskar och norrman i topp, tätt följda av islänningar och finnar. Sverige har sackat efter. Det här som några glimtar från undersökningen.

Den fråga som för mig blev en viktig indikator var vilka psalmer som uppskattas mest bland folk i Norden. Resultatet var kanske väntat. För mer detaljerade uppgifter hänvisar jag till boken. Vi ska närmare titta på hur man reagerade på psalmerna i Sverige och bland finlandssvenskar (nr i psb 1986):

Finland (svenska):

- 1) Den blomstertid (535)
- 2) Härlig är jorden (31)
- 3) Blott en dag (391)
- 4) Stilla natt (29)
- 5) Giv mig ej glans (32)
- 6) Tryggare kan ingen vara (390)
- 7) Närmare Gud (319)
- 8) Hosianna (1)
- 9) Bred dina vida vingar (524)
- 10) Tack min Gud (306)

Sverige:

- 1) Den blomstertid (199)
- 2) Härlig är jorden (297)
- 3) Tryggare kan ingen vara (248)
- 4) Stilla natt (114)
- 5) Blott en dag (249)
- 6) I denna ljuva sommartid (200)
- 7) Gläns över sjö och strand (134)
- 8) Bred dina vida vingar (190)
- 9) Bereden väg för Herran (103)
- Hosianna (105)

Det är möjligt att vi i dag skulle få andra svar men jag tror att trenden står sig. Som vi märker handlar det i Sverige och svenska Finland om nästan samma psalmer, trots att länderna för 200 år sedan gick skilda vägar och fick skilda psalmböcker. Också flera av de mest omtyckta psalmerna på finskt håll är de samma. Och både i Norge och Danmark ligger *Dejlig er jorden* – som vi såg – i topp även om danskarna annars helst sjunger inhemskt, förutom Ingemann också Grundtvig och Brorson.

Gamla psalmer i topp

Det som mest överraskade i undersökningen var att nästan alla kända och uppskattade psalmer i Norden hör till en äldre psalmtradition. I Sverige och Finland fanns ingen av de nya psalmer som infördes psalmböckerna 1986 med bland de tio i topp, varken *Måne och sol* eller *Det finns djup i Herrens godhet* eller *Kristus är världen ljus*. De mest uppskattade psalmerna är från 1800-talet och tidigare. Vad säger detta? Jo, det tar mycket lång tid för nya sånger att slå rot i samhället.

Det här stöds också av en undersökning av de mest omtyckta sångerna i frikyrkliga sammanhang i Sverige (enligt Inger Selander 2006). Största delen av de frikyrkliga favoriterna är skrivna på 1800-talet – alla före 1950.

Många av de mest uppskattade psalmerna i Sverige och Finland hör till advents- och julkretsen. Att *Den blomstertid* och *I denna ljuva sommartid* ryms med har troligen att göra med att den första har varit ett obligatorium vid skolavslutningar och att den andra också associerar till sommarminnen, grönska, blommor, fåglar och värme. Nordbor älskar som bekant sommaren och naturen. *Härlig är jorden* är en allroundpsalm som kan sjungas vid begravningar och stämmingsfulla sommarsamlingar, vid släkträffar och julfester, som profan allsång.

Vad gör en psalm uppskattad? Vilken roll spelar texten? Är det enskilda detaljer som fastnar i minnet? Är det stämningen som helhet? Vilken betydelse har melodin, t.ex. om den är lätt att lära?

De mest uppskattade psalmerna är huvudsakligen sånger med ett vardagsnära innehåll. Inte läropsalmer. Det är psalmer som tar fasta på konkreta livssituationer, psalmer som i viss mån påminner om livets bräcklighet men som framför allt vill inge hopp. Vid en begravning manar *Blott en dag* till förtröstan i känslan av ensamhet, sorg och meningslöshet. Många psalmer handlar om den första trosartikeln, skapelsen och skaparen. Vid lövsprickning, när sinnet längtar till sol och värme, vid upplevelser av naturens skönhet är det lätt att identifiera sig med *Den blomstertid*. De tio i topp är psalmer som människor nästan oberoende av kyrklig erfarenhet kan identifiera sig med. Men frågan är om ens det allmänmänskliga innehållet är orsaken till att psalmerna är så uppskattade.

Att sjunga in en tradition

Det finns nämligen en självklarhet som tycks gälla när man frågar varför vissa psalmer blir omtyckta. Det handlar om en cirkelgång. Psalmer som sjungs ofta nöts in och fastnar i minnet. Och psalmer som folk känner igen uppskattas. Dem vill man gärna sjunga och höra på nytt. Det visar – tillspetsat sagt – att bara genom att om och om igen sjunga samma psalmer kan vi skapa en psalmtradition och en levande psalmkultur. Men det handlar självfallet inte bara om upprepning. Man brukar i samband med psalmer, liksom musik i allmänhet, tala om anamnes. De psalmer som sätter sig på hjärnan är sådana som är förknippade med starka känsloupplevelser. Många människor har fastnat för *Blott en dag*. När man sen undersöker varför så kan det visa sig att sången har sjungits där man själv har varit djupt berörd, till exempel vid en nära anhörigs begravning. Och när man hör eller sjunger psalmen på nytt så återupplever man den ursprungliga händelsen eller känslan. Därav ordet anamnes.

Från ett kyrkligt perspektiv är det här att upprepat sjunga bestämda psalmer en utmaning. När vi ständigt får nya sånger innebär det att enskilda sånger inte sjungs så ofta. Det vi av tradition kallar psalmer sjungs mindre än förr. Ungdomar föredrar lättare sånger. Jag medverkade för något år sedan vid ungdomens kyrkodagar i min hemstad Vasa. När jag bläddrade i det sånghäfte som hade sammanställts för dagarna hittade jag inte en enda psalm. Där fanns bara enkla visor och, för mig, okända nydiktade sånger. Det kändes märkligt att kristna ungdomar i dag inte bryr sig om våra

traditionella psalmer. Skolan lär inte heller ut psalmer. Begravningsannonser citerar sällan en psalm. Psalmerna förvisas mer och mer till kyrkorummet. Börjar det vi kallar psalmtradition kanske vara förbi som ett mer allmänt kulturellt fenomen?

De religionssociologer som deltog i den nordiska undersökningen svarade nej. De var övertygade om att psalmer också i framtiden kommer att ha en plats i människors liv. Psalmerna ger inte bara religiösa signaler utan den hör ihop med människors identitet också om man blir främmande för det kyrkliga. Det står för en sorts samhörighet. De fungerar som gamla allsånger på Skansen. Det är därför psalmer spelas i varuhuset under julen. De kommunicerar något angeläget. De hör till kulturarvet. De påminner dessutom också om en andlig dimension som många håller på att förlora kontakten med: livets och tillvarons mysterium. Kanske är det därför som varannan nordbo anser att det är viktigt att få sjunga psalmer och att få höra psalmer sjungas eller spelas. Siffrorna kan självfallet diskuteras. Man kan också fråga sig om religionssociologerna har gjort en alltför optimistisk felbedömning.

Det är ändå tydligt att människor i psalmen söker det som inger trygghet och hopp utöver det vardagliga. Man vill luta sig mot en tradition av gamla språkliga uttryck och bilder. Men innebär detta faktum inte samtidigt ett problem? Är det inte en halvmesyr om de psalmer som blir folkets egendom utanför kyrkan – om vi ser på listan – att de huvudsakligen och ensidigt talar om fagra riken på jorden där vi går till paradiset med sång, om smyckade dalar och ångar, om strålande stjärnor på himlen och om Guds trygga lilla skara? Folkets teologi är det man sjunger. Vad signalerar sådana psalmer för en värld som kämpar med frågor om livets mening, som upplever hjälplöshet inför hungerkatastrofer, flodvågor, självmordsbombare och nedmonterad välfärd, hotande miljöfrågor, desperation över militära invasioner, trakasserade flyktingar, trafficking, vilshet på kärlekens område, andlig bortkommenhet?

Vi skall självfallet inte förakta den symbolik som finns i och som förmedlas genom psalmernas språk. Men vi måste vara uppmärksamma på att den teologi som kommuniceras genom gamla älskade psalmer inte blir vilseledande, en flykt in i drömmar, i stället för att fungera som en kallelse till medarbetarskap. Men vi kan också med tillfredsställelse notera att många av de nya psalmerna inte blundar för dagens svåra frågor.

Gränsöverskridande sång

Jag återvänder till radioandakten. Vilken psalm skulle ha passat in i familjevåldet? Det blev ingen psalm. Det blev Gabriellas sång av Py Bäckman från "Såsom i himmelen" (av Kai Pollak). Ett bra val. Den sången lever troligen starkt hos många som har sett filmen – den går för tillfället också som pjäs på Svenska teatern i Helsingfors. De associationer som Gabriellas sång gav fungerade som en talande känslomässig sammanfattning på en laddad andakt:

*Det är nu som livet är mitt,
jag har fått en stund här på jorden
och min längtan har fört mig hit ...
min förtröstan långt bortom orden
... har visat en liten bit
av den himmel jag aldrig nått ...
och den himmel jag trodde fanns
ska jag hitta där nånstans ...*

Gabriellas sång och andra motsvarande sånger aktualiserar två problemkomplex kring psalm och samhälle. För det första ser det ut som om psalmen skulle få en allt mindre roll när det gäller att tolka tros- och livsfrågor utanför gudstjänsten. T.ex. radioandakterna i Finland (på svenska) innehåller mycket sällan psalmer. I stället spelas det svängiga låtar med andlig fernissa, klassisk instrumentalmusik, folkmusik eller profana visor. Existentiella sånger ersätter psalmen. Frågan är om inte förkunnarna på detta sätt också bidrar till en olycklig utveckling. Psalmerna som sådan signalerar en kristen identifikation. Den har en symbolfunktion och förenar mer än annan tillfällighetsmusik.

Problemet kan nog också ses från motsatt håll. Radioledningen hävdar att psalmen i sin traditionella form inte passar in i radions morgonflöde utan blockerar de kyrkofrämmande lyssnarna. Använd därför annan musik än traditionella psalmer! Ska man tro på det?

Det var det ena: att bruket av psalmer som livstolkning minskar. För det andra pekar användningen av profana sånger om en pågående gränsöverskridning som har gjort sig gällande under senare år. Andra sånger börjar överta psalmens roll att tolka andliga upplevelser. Det här är något som olika forskare har pekat på, bl.a. Sven-Åke Selander i Lund. Han har i olika undersökningar visat hur helt profana sånger, populärmusik och rock kan fungera som en religiös referensram. De kanaliserar glädje, frågor, bekymmer, de blir möten mellan människor, möten med Gud – på samma sätt som psalmer tidigare fungerade och länge hade ensamrätt till.

Kajsa Ahlstrand, professor i missiologi i Uppsala, har genom en analys av innehållet i *Psalmer i 2000-talet* noterat att det också i nya psalmer har skett en glidning bl.a. i tolkningen av den traditionella gudsbilden. Tydligt med referens i samhället. Hit hör att det kollektiva får vika för det subjektiva. Gud blir något jag upplever i *mitt hjärta* ("Innan" nr 899). Det intresse för naturen, som också kom till uttryck i den nordiska undersökningen om uppskattade psalmer, tar sig uttryck i att Gud mer och mer i psalmerna uppenbarar sig genom naturen, som en lågmäld maning, tyst och stilla (nr 805). Gud blir också *hon* som i "Mamma, var är du?" (nr 850) Det här visar hur uppfattningar i samhället påverkar psalmskapandet. Vi får nya bilder och uttryckssätt i sångböcker för gudstjänsten.

Intressant är att se hur samma sånger kan användas av diametralt olika grupper. *Den svenska högtidsboken*, som utgavs av Humanisterna år 2000 för att vara ett ateistiskt alternativ till kyrkans repertoar, innehåller flera sånger som också ingår i t.ex. *Psalmer i 2000-talet*. Hit hör *Dona nobis pacem* (1986:693, SHB s 467) som av tradition har varit en kristen ungdomssång. Frågan om fred är ett angeläget tema både för ateistisk humanism och i kristen kontext även om det tolkas olika. En annat exempel kunde vara tysken Wolf Biermanns *Uppmuntran* (Psb 2000-talet:824, SHB s163) i P-O Enqvists översättning. Det är en socialt angelägen text både i ateistiskt kristet perspektiv: "Låt dig ej förhärdas ... ej förbittras ... ej förskräckas ... ej förbrukas ... ej tystas ned" i denna destruktiva värld. De flesta – utom kanske de mest förhärdade kapitalisterna – torde kunna identifiera sig med textens innehåll. Har vi kommit till en situation där psalmer börjar bygga en bro mellan ateistisk och kristen kultur? Men kan det ske utan att psalmen förlorar något av sitt centrala innehåll?

Psalmteologi och samhällskunskap

Det finns många områden där det kunde vara aktuellt med brobyggande mellan psalm och samhälle. Det förekommer ibland stora klyftor mellan traditionell troslära och allmän samhällskunskap i våra kristna sånger. Hur förena evolution och kristens skapelsesyn, Ardi och Lucy med Adam och Eva? Hur förena tal om himlen (i riktning uppåt) med kunskapen om ett expanderande oändligt universum? Hur förena slumpmässighet och gudomlig styrning när det gäller utvecklingen? Och mera till. Psalm-boken är självfallet inte en bok i naturvetenskap. Men hur långt kan vi låta dagens

religiösa bilder och uttryck krocka med vår allmänna kunskap om omvärlden? Många har svårt att tolka det traditionella kristna symbolspråket.

Skolans roll

En viktig fråga när det gäller framtida psalm är vad som hänt med psalmen i skolvärlden. Den är väl så gott som portförbjuden i Sverige. I Finland höll vi på att gå samma väg. Den nordiska undersökningen visar att skolan har haft en avgörande betydelse för inläring av psalmer. 88 % av danskarna och 86 % av norrmännen säger att de huvudsakligen lärt sig sina psalmer i skolan, 84 % av finländarna och 79 % av svenskarna. Församlingen tycks ha spelat en ganska liten roll för trädningen.

En undersökning i Finland för några år sedan väckte stor uppmärksamhet. Den visade att i lågstadierna i Helsingfors var det hela 70 % av eleverna som kunde högst en psalm. Helsingfors är knappast en bra måttstock för hela landets psalmkunskap. Jag följde upp undersökningen genom att granska situationen i ett antal skolor i svenska Österbotten, som i religiöst avseende präglas av starka väckelserörelser, konservatism och kyrklig aktivitet. Det var att medvetet åka ner i det andra diket.

I de österbottniska skolorna kunde eleverna åk 5 i medeltal räkna upp tio psalmer var. De bästa listade inte mindre än 23 psalmer. Men det fanns elever som inte noterade en enda psalm. I Helsingfors kände största delen av eleverna bara till *Den blomstertid* eller *Hosianna* – enligt uppgifter i massmedia. Eleverna i Österbotten nämnde inte mindre än 27 olika psalmer bland sina favoriter. I topp låg *Måne och sol* (12 %) med *Tusen stjärnor glimmar* och *Blott en dag* på andra plats (7 %). *Den blomstertid* fanns överraskande nog först på fjärde plats (6 %).

Vissa psalmer tycks också vara rätt obekanta bland dagens skolelever. Det gäller bl.a. *Vår Gud är oss en väldig borg* (där 57 % var osäkra om den är en psalm) och *Bred dina vida vingar* (48 %). Ganska många (8 %) trodde att de populära visorna *Jag tror, jag tror på sommaren* och *Du ska inte tro det blir sommar* också ingår i psalmboken.

I Finland har man hittills sjungit psalmer skolan. De flesta av de intervjuade lärarna ansåg att det fortsättningsvis är viktigt att man sjunger psalmer i skolan. De ser psalmkunskap som en del av allmänbildningen och traditionen, som ett sätt att befästa ett kulturarv. Det skapar högtid och är attitydfostrande. Men detta gäller som sagt i skolor på orter med en stark kyrklig tradition. Vi har också röster som vill ha bort ”den religiösa propaganda” i psalmsången.

Vilka slutsatser kunde vi av kända fakta dra om framtidens psalmsång? Vi har en minskande trend av psalminläring i skolan. Eller totalt stopp. Ändå ansåg mellan 70 och 80 procent i den nordiska undersökningen att barnen bör få lära sig psalmer i skolan. Av svenskarna säger bara nio procent nej till psalmer i skolan.

Ett psalmprojekt – psalmedaljeskoj

Under de senaste åren har det i skolorna i Finland pågått ett projekt som kallas PsalMedaljeSkoj. Det börjar nu vara avslutat. Projektet, som skedde i samarbete mellan församlingarnas kyrkomusiker och skolorna har visat sig vara en fullträff.

Information gick ut. Om en klasslärare var intresserad att delta i projektet kontaktade han eller hon församlingens kyrkomusiker. Det fanns ett urval av ungefär 50 psalmer fördelade på olika nivåer, utifrån idrotten betecknade som brons, silver och guld. Klassen valde ut tio psalmer som man ville lära sig sjunga. Två av psalmerna skulle alla kunna utantill. När eleverna kunde de tio psalmerna på

första nivån, brons, testade kyrkomusikern kunnandet. Vid godkänt fick varje elev en psalmpins. Klassen kunde sedan gå vidare till nästa nivå, silver. Guld betydde att alla elever i klassen skulle kunna 30 psalmer, sex psalmer utantill.

Projektet byggde på några faktorer som är viktiga: samarbete mellan skola och församling, mellan lärare och elever, mellan eleverna – och framför allt på ett tävlingsmoment som är så viktigt för barn och unga (men sådant får man väl inte ha i Sverige!). Det förbereddes genom en intensiv kampanj i massmedia. Och följdes upp med bilder och intervjuer.

Resultatet överträffade alla förväntningar. Det första året (2004) lärde sig över 6.000 barn i de svenskspåkiga skolorna mellan 10 och 30 psalmer. I dag när kampanjen har mattats av har den gett över 100.000 psalmsjungningar.

Det är svårt att veta vilken betydelse PsalMedaljeskoj kommer att ha om 25 år. Med erfarenhet från det nordiska undersökningen *Dejlig er jorden* kan man dra vissa slutsatser. Jag gjorde 1975 en undersökning om vilka psalmer som då sjöngs i de svenska skolorna i Finland. Förteckningen kastar ett överraskande ljus över enkätsvaren drygt 20 år senare. Till de mest sjungna psalmerna 1975 i skolorna hörde inte mindre än sju av de tio i topp i enkäten ett par decennier senare [*Stilla natt, Giv mig ej glans, Härlig är jorden, Blott en dag, Tack min Gud, Tryggare kan ingen vara, Den blomstertid*]. Skolans psalmsång på 1970-talet tycks haft en avgörande betydelse för den psalmkunskap och det psalmintresse som finns i dag – även om andra faktorer säkert har spelat in. Kyrkomusiker som jag har talat med menar att de senaste årens psalmkampanj tydligt märks i konfirmandundervisningen.

Lutherpsalmen

I ett historiskt perspektiv har psalmen under tidigare århundraden spelat en mycket viktigare roll i samhället än i dag. NordHymn har nyligen avslutat ett brett upplagt forskningsprojekt om Martin Luthers psalmer. Den granskade Lutherpsalmerna under 500 år. Ungefär 60 forskare med olika inriktning deltog. Resultatet finns i en bok (2008) på 800 sidor, *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* (Selander – Hansson). Det visar hur stor roll psalmen har spelat inom olika sektorer, inte bara inom gudstjänstlivet. Översättningar bidrog tidigt till språkutvecklingen. Psalmer har tröstat i svåra arbetsförhållanden, t.ex i malmgruvor. Den har lindrat emigranternas hemlängtan i främmande land. Och framför allt har den engagerat i politiska kriser. Då handlar det för Luthers del främst om en psalm, *Vår Gud är oss en väldig borg*.

Vår Gud är oss en väldig borg

Den har varit kamppsalmen framom andra. I Finland användes den bl.a. som tröst mot ryskt förtryck under senare hälften av 1800-talet - och under andra världskriget. Den sjöngs på järnvägsstationen i Helsingfors när presidenten 1940 reste till Moskva för fredsförhandlingar. Der böse Feind, den onda fienden, har för det mesta associerat till ryssen. Psalmen har varit väckelsefolkets signatur. I Sverige blev den under förra hälften av 1900-talet korstågsrörelsens och ungkyrklighetens samlande sång och försvarets favoritpsalm – för att nämna några exempel. Samma gäller i andra nordiska länder.

Ett exempel från Norge kan illustrera psalmens politiska roll. Jag bygger på en artikel av Åge Haavik. Vi förflyttar oss till torget utanför domkyrkan i Trondheim, Nidaros, i februari 1942. Den nazistiska ockupationsmakten hade i januari insatt Vidkun Quisling som ministerpresident. Händelsen skulle firas med påbjuden flaggning i dagarna tre. Genom en radierad gudstjänst från Nidarosdomen den 1 februari kl 11 ville myndigheterna skapa extra PR för den nya regimen. Normalt skulle domprosten Arne Fjellbu ha svarat för gudstjänsten. Men myndigheterna bytte ut

honom mot en regimtrogen präst. Detta var politiskt intrång på kyrkans område och det ledde till protester över hela landet. Men ingenting hjälpte. Fjellbu protesterade genom att utlysa en ny gudstjänst i Nidarosdomen till kl 14 samma dag. Men polisen stängde dörrarna. Då samlades massor av folk i stället utanför kyrkan. Det var kallt, man hackade tänder, men man ville inte gå därifrån. Öster om kyrkan stämde en röst upp *Vår Gud han er så fast en borg*. Andra föll in. Det blev en psalmsång som aldrig förr, skriver en tidning. Ögonen tårades på många. Frukten, harm och protest formades till tröst och trygghet. En politisk manifestation mot en ockupationsmakt. Genom psalmen.

Efter andra världskriget började *Vår Gud är oss en väldig borg* trängas tillbaka i Sverige. Och den har numera en ganska blygsam ställning i Norden, isynnerhet i Sverige och Danmark. Trots att den är den mest citerade av de klasiska psalmerna i svensk skönlitteratur (Inger Selander 2008). En stor majoritet av människorna reagerar enligt en undersökning negativt på psalmen. Kvinnor och yngre personer har svårt med den trosvisshet och kamp som Lutherpsalmen skildrar. Den känns mörk, dyster, påträngande och sorglig. Det här sker trots att den psalmen har ett centralt kristet innehåll och borde förmedla en trygg och tillitsfull grundton. Ändå kom den överraskande på femte plats bland de tio i topp bland finnarna. Men det har sin orsak.

I Finland sjungs *Vår Gud* vid nästan alla fosterländska fester. Den sjungs alltid på julafton kl. 12 när julfreden förkunnas på gamla torget i Åbo, en tradition som går tillbaka till 1200-talet och som hör till julens TV-favoriter. Den sjungs vid TV-sändningen på senatstorget i Helsingfors varje nyårsnatt, ungefär som *Ring klocka ring* på Skansen. Melodin förekommer som tema i många finländska filmer och kantater och operor. Troligen är det så att många inte ens förknippar den med en psalm. Att den har en plats i finländarnas medvetande visar en satirisk artikel i Finlands största kvällstidning *Iltasanomat* för något år sen. Artikeln handlade om Formel 1-tävlingar där bl.a. Keke Rosberg och Mika Häkkinen har fört in Finlands namn på världskartan. Nu gällde det den senaste toppföraren, Kimi Räikkönen. Räikkönen hade inte lyckats så bra. Artikelförfattaren undrade vad som kunde göras för att få Räikkönen att börja vinna. Och så kommer han själv med ett förslag till lösning: Varför inte sjunga Martin Luthers *Ein feste Burg*? Den har många gånger tidigare hjälpt när landet har befunnit sig i kris eller haft svårt att hävda sig internationellt.

Psalm i kristider

Senaste sommar hölls en internationell hymnologkonferens i Kamien Slaski, i Polen. Konferensen hade som tema psalmsång under förtryck och handlade om psalmens roll under kriser i modern tid. Och än en gång påminnes vi om hur den kristna sången har fungerat som katalysator i olika samhällen. Det skede inte bara under medborgarrättsrörelsen i USA på 1960-talet med Martin Luther King och *We shall overcome*. Man sjöng i apartheidens Sydafrika. Under kommunistiskt förtryck blev psalmen i öststaterna ofta den mentala säkerhetsventilen, bl.a. i Nikolaikirche i Leipzig som för jämnt 20 år blev symbolen för "die Wende". De s.k. *Montagsgebete* 1989 som måndagar kl 17 samlade människor från många intressegrupper, inte bara aktiva kristna, att aktivt följa den politiska utvecklingen. Äldre och nyare psalmer sjöngs, psalmer som uttryckte förhoppning om fred, mod, frihet, sanning.

Vi lever i Norden under fredliga förhållanden i välfärdsstater. Psalmsången kan ibland tyckas lam och kraftlös. Det behöver inte betyda att den har förlorat sin roll som en viktig faktor i samhället. Estoniakatastrofen och skolmassakrerna i Finland de senaste åren är tydliga belägg för detta. Man vänder sig till psalmen när annat inte kan tolka svåra känslor. Psalmen finns där i beredskap för kristider.

Men självfallet inte bara för kristider. Den är ett huvudinslag i våra gudstjänster. Den tycks också leva ett stillsammare liv utanför kyrkväggarna. Vad det är annars som gör att psalmen under de senaste åren har fått rätt mycken uppmärksamhet i massmedia och bland professionella artister? Jazz- och popartister och till och med framstående symfoniorkestrar tar upp psalmer på sin repertoar, även om man annars inte förefaller att ha något större kyrkligt intresse. Man ger ut skivor och håller konserter med psalmer. De flesta profana körer har psalmer på sin repertoar. Och isynnerhet kring jul ska det vara psalmer. En allsångstradition kallad de vackraste julsångerna samlar enorma skaror i Finlands kyrkor. Och senaste söndag startade vår TV1 en ny påkostad och mycket tilltalande serie kring psalmer, *Virsiä viisi*. Gamla psalmer måste innehålla viktiga signaler, kommunicera något angeläget.

Kan det vara så att den traditionella psalmen som fenomen ändå ger uttryck för ett andlig behov på själens botten? Den associerar till något utöver det vardagliga, till en andlig sfär, oberoende om den sjungs i en traditionell stil eller poppas upp. Psalmerna får även många som är främmande för det kyrkliga att stanna upp inför livets mysterium, att ana en levande Gud. Men utan relation till en gammal psalmtradition skulle samlingar och inspelningar av den typen knappast ha en sådan betydelse.

Sammanfattning

Johan Olof Wallin ville i början av 1800-talet att psalmboken skulle vara "allom allt". Psalmerna skulle ge alla människor något. I dag är psalmboken huvudsakligen en bok för gudstjänsten. Jag har gjort några plock i den hymnologiska rabatten. Jag har visat hur psalmen lever i samhället, trots att det vi kallar psalmtradition är i gungning. Jag har gjort några plock i historien som berättar hur psalmen i synnerhet i kristider har utgjort en säkerhetsventil och ingett hopp. Jag har pekat på hur psalmen tycks fungera som en sorts katalysator för den dolda religiositeten i dagens samhälle.

Jag återvänder till radioandakten och frågan om familjevåldet. Susanna Alakoskis, född i Vasa i Finland men numera bosatt i Sverige, erhöll 2006 Augustipriset för bästa svenska roman, *Svinalängorna*. Boken handlar om en finsk invandrarfamilj i Sverige på 1960-talet. Familjelivet är präglad av fattigdom, främlingskap, sprit och våld. Svinalängorna går just nu som pjäs på Vasa teater och finns också på Riksteaterns repertoar i Sverige. Det är en tragisk men också realistisk pjäs som driver frågan om orsaker till familjevåld.

Handlingen aktualiserar i slutet frågan om kristen tro i en postmodernistisk värld. Den visade – åtminstone för mig – på nutidens andliga vilshenhet. På klyftan mellan kyrka och samhälle. Efter rehabilitering har de alkoholiserade föräldrarna kommit på fötter. Men snart bär det utför igen och man är tillbaka i det gamla träsket. Dottern Leena är totalt uppgiven. Hon vänder sig uppåt med knäppta händer. Kompisen Åse frågar förvånad: Tror du på Gud? Tveksamt kommer svaret: -Nej, jag tror inte på Gud, men jag ber till honom hela tiden.

Scenen är på sitt sätt en betecknande bild av dagens samhälle med sin klivna hållning till andlighet, kyrka och tro. Det är ett samhälle som i religiöst avseende är ganska klivet och vilsekommet och där vår psalm och vår gudstjänst borde kunna fungera som en vägledande, förenande och helande kraft. Men hur?

o o o O O O o o o